

Ahmet EKŞİ, *İslâm Hukuku Bakımından Evlat Edinme (Tebennî) Adlı Eserin Değerlendirilmesi*, (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2019), 1. Baskı, 160 Sayfa, ISBN: 978-605-7619-46-4.

Ömer Faruk PEKER*

Öz

İslam Hukukunda evlat edinme olgusu Hz. Peygamber'in Zeyd b. Harise ile olan ikili ilişkisinin örneğinde, İslam Hukukunun sıkça tartışma konusu olan hükümleri arasında yer almaktadır. Binaenaleyh ülkemizde de uygulanagelen pozitif hukukun önermiş olduğu evlatlık müessesesi şu kapsamdaki soruların yeniden cevaplandırılmasını gerektirmektedir: İslam'ın, hukuken öz evlat statüsü kazandıran evlatlık uygulamasını ilga etmesinin hikmetleri nelerdir? Kimsesiz çocukların karşı karşıya kaldıkları sosyal ve ekonomik yoksunluk hukuki zeminde çözüme kavuşturulabilir mi? Türk hukuk sisteminin tanımlamış olduğu evlatlık uygulamasının, fıkıh süzgecinden geçebilecek yönleri nelerdir? Çalışmanın hedefini kısaca yukarıda verilen ve çoğaltabileceğimiz soruların tarihi veri analizleri doğrultusunda cevaplandırılması olarak değerlendirebiliriz. Değerlendirme kısmına geçmeden önce belirtmemiz gereken bir diğer husus, evlatlık uygulamasının ya da alternatiflerinin toplumumuzda meşru bir formatta nasıl yeredinebileceğine dair yapılan çalışmaların halen oldukça yetersiz olmasıdır. Söz konusu sayılı çalışmanın içerisinde şu an incelemesini yapacağımız eserin, metodolojisi¹ ve sunmuş olduğu yenilikçi perspektifi itibariyle kendi sahasında öneme haiz olduğunu ifade etmeliyiz.

Anahtar Kelimeler: Evlatlık, Evlat edinme, Tebenni, Osmanlı, Şer'iyye Sicilleri, İslam Hukuku

A FIGURAL ANALYSIS ON ARTIFICIAL INTELLIGENCE

Article Types / Makale Türü: Book Review/Kitap Kritiği

Received / Makale Geliş Tarihi: 01.12.2023, Accepted / Kabul Tarihi: 30.12.2023

DOI: <https://doi.org/10.58852/dicd.1399161>

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi İslami Araştırmalar Enstitüsü

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0006-4478-1365>

e-posta: omerfrk.peker@gmail.com

Atıf/ Citation: Peker, Ömer Faruk. "Ahmet Ekşi, İslâm Hukuku Bakımından Evlat Edinme (Tebennî) Adlı Eserin Değerlendirilmesi". *Dicle İlahiyat Dergisi* 26/2 (2023), 469-474.

¹ Metodoloji: Örnek olay incelemesi

Abstract

This text focuses on the examination of the phenomenon of adoption in Islamic Law, with reference to the example of the dual relationship between Prophet Muhammad and Zayd ibn Haritha. It suggests the need to readdress the legal provisions that are frequently debated within Islamic Law, particularly in the context of the positive law applied in our country regarding the institution of adoption. Consequently, the reasons behind Islam's abolition of adoption as a means to legally acquire the status of a biological child are explored. The text also raises questions about whether the social and economic deprivation faced by orphaned children can be resolved within a legal framework. Moving on to the Turkish legal system, the aspects of adoption defined by it that could pass through the sieve of Islamic jurisprudence (Fiqh) are discussed. The overarching goal of the study is seen as answering questions such as those mentioned above through historical data analyses. It is important to note, before moving on to the evaluation section, that there is still a considerable inadequacy in the studies on how adoption or its alternatives can be legitimately established in our society. Given the methodology and the innovative perspective presented in the work under review, it is emphasized that the study holds significance within its field.

Keywords: Adoption, Tebenni, Ottoman, Sharia Registers, Islamic Law.

Giriş

Evlatlık uygulaması nedir ve niçin evlat ediniriz? Neredeyse tüm toplum ve medeniyetlerde evlatlık müessesesi dediğimizde şöyle bir tanım yapmak yanlış olmaz: “Korunmaya muhtaç çocukların, yasal olarak öz evlat statüsü kazanabilecekleri aile ortamlarına entegre edilmesidir.” Peki bu kadar büyük bir sosyal hedefin yerine getirilmesini sağlayan evlatlık uygulamasının İslam dinince ilga edilmesinin sebebi nedir? Değerlendirmesini yapacağımız çalışmanın ana fikrini bu vb. sorulara yönelik objektif bir fıkhi tezin savunusu olarak özetleyebiliriz. Giriş ve üç ana bölümden oluşan eserin giriş kısmında çalışmanın hedefi açık bir şekilde izah edilerek, literatürdeki seleflerinden ayrıştığı yöntem ve konular yapıcı tenkitler eşliğinde vurgulanmıştır. Bu bölümde İslam hukukunun yetim, yoksul ve kimsesizlere olan merhamet temelli yaklaşımının meşru olmayan herhangi bir hukuki himayeyle bağdaştırılamayacağını altı çizildikten sonra, sırasıyla birinci bölümde konunun kavramsal çerçevesi şekillendirilerek, Kur’an ve sünnetteki konumu tespit edilmeye çalışılmıştır. İkinci bölümde söz konusu yasağın hedefleri ve ortaya çıkan sosyal boşluğun yerine, İslam kültürünce ikame edilen alternatif kurumlardan bahsedilmiştir. Üçüncü ve son bölümdeyse çalışmanın genel muhtevasını oluşturan argüman ve iddialar dikkat çekici bir tarihi dayanak olan Osmanlı Şer’iyye sicillerinin analiz edilmesi suretiyle temellendirilmeye çalışılmıştır.

Kitap, üslubu itibarıyla anlaşılabilirliği için herhangi bir tahsil gerektirmemektedir. Kullanılan ifade ve örneklerin basit olmasına özen gösterilmiştir. Okuyucu tarafından anlaşılmaması beklenen terimler ya da karıştırılma ihtimali

öngörülen yan ve benzer anlamlı kavramlar için de ekstra açıklamalar yapılmıştır. Ayrıca işlevsellik gözetilerek yapılan söz konusu basitleştirme çabası düşük tamlamalara ya da anlamsız cümlelere de sebebiyet vermemiştir. Bu noktada gözümüze çarpan ilk husus anlaşılabilir olma gayesiyle basit kelimelerin dahi tanımlarına yer verilmişken, toplum nazarında anlaşılması daha güç kelimelerin bir iki yerde dipnotsuz kullanılmasıdır. Örneğin “örfi hukuk, sicil, nafaka” gibi nispeten bilindik kavramlar için tanımlayıcı ifadelere yer verilirken “zevi’l-erham, asabe, ashabü’l-feraiiz” gibi nadiren gündeme gelebilecek sözcüklerde aynı metodik stabiliteye rastlanmamaktadır(s.88).

Çalışmanın kendi haleflerine dair minimal kitap incelemeleri aracılığıyla yapıcı tenkitlerde bulunması, okuyucu açısından konunun literatürüne dair genel kavrayış sağlamaktadır. Ayrıca İslam öğretilerine karşı eleştirel yaklaşıma sahip olan yazarlara da yer yer atıfta bulunularak görüşlerinin konu bağlamında tartışılmış olduğunu görmekteyiz(s.99). Buradan hareketle kitap içeriğinin hazırlanma aşamasında çapraz okuma, güncel tartışma takibi ve çözümlenmelerin ayrıntılı şekilde yapıldığı çıkarımında bulunabiliriz.

İçerik itibarıyla değinmek istediğimiz birkaç husustan ilki eserde tebenni uygulamasının tanımıyla beraber geçen “erken dönemlerdeki evlatlık uygulamasının erkek çocuklarla sınırlı olduğu” iddiasıdır (s.24). Zengin ailelerin ardıllıklarını garanti altına alabilmek adına daha çok erkek çocuklarını evlat edinmelerinin Roma ve Eski Arap Toplamları gibi pek çok uygarlıkta görüldüğünü bilmekteyiz. Ancak burada altını çizmek istediğimiz asıl soru, “kız çocuklarının miras alma hakkı dolayısıyla daha az tercih edilmesi, hiç evlat edinilmedikleri gibi bir sonucu doğurur mu?”. Tarih boyunca çok az kız çocuğu evlat edinildiği iddiası, örnekler ışığında değerlendirildiğinde gerçekten de oldukça muhtemeldir. Buna mukabil kız çocuklarının evlat edinilmesine dair kayıtların çok az olmasının neredeyse tüm medeniyetlerde kadınların yasal etkilerinin ikinci planda olmasından da kaynaklanabileceği göz önünde bulundurulmalıdır. İslam öncesi toplumlarda kız çocuklarının evlat edinilmesi, kendilerine atfedilen değer itibarıyla tarihi kayıtlara geçmeksizin ekseriyetle gayri resmi bir işlem mesabesinde değerlendirilmiş olabilir. Kaldı ki Roma’da 2. yüzyıl itibarıyla evlat edinmenin statüsüne dair yapılan hukuki değişimlerin kız çocuklarının da evlat edinilmesine müsaade ettiği nakledilmektedir. Ve yine birçok Mezopotamya uygarlığının hukuk literatüründe, kız çocuklarının evlat edinilmesine izin verildiği bilinmektedir.² Bu örnekte olduğu gibi yeterli kaynakça gösterilmeden yapılan tarihsel genellemelere eserin geneli itibarıyla fazla yer verildiğini söyleyemesek de akademik bir çalışmada dikkate değer bir ayrıntı olduğunu düşünüyoruz.

Bir başka açıdan İslami ilimler alanında yazılmış olan eserlerin göz ardı edilen handikaplarından birinin de ulemanın bütününe kapsayan adlandırmalara yeterli kaynak gözetmeksizin atıfta bulunulması olduğunu görmekteyiz. Örneğin “Fukahâ bu hususu olarak tanımlamaktadır” şeklinde biten bir cümlenin, dipnotunun da söz

² Bisha Eugena, “Adoption in Ancient Times”, European Science Review (2015), 172-173.

konusu genellemeyi karşılayacak çeşitliliğe sahip olması gerektiğini varsaymalıyız. Bu bağlamda eserde sıkça kullanılan mücmel ifadelerin kifayet noktasında işaret edilebilir bir noksanlığına da rastlanmamıştır.

Şimdi incelememizin eserin her bölümünü ayrı ayrı ele alacağımız kısma geçebiliriz.

1. Bölüm

Üç ana başlık ve toplamda on dokuz alt başlıktan oluşan eserin ilk kısmında müellif, İslam Hukuku'nun evlatlık olgusuna yaklaşımını diğer hukuk mekanizmalarıyla mukayeseli olarak ortaya koymaktadır. Bu bağlamda kavramsal çerçeve öncelikle İslam, Ehli Kitap, Roma, Cahiliye ve Pozitif Hukuk anlayışları merkeze alınarak çizilmiştir. Dini naslardan başlayarak tarihi ve kültürel verilerin tedrici olarak okuyucuya sunulması, zihinlerde meydana gelebilecek kronolojik karışıklığı önlemenin yanında anlatının soyut olarak şemalaştırılmasını da kolaylaştırmıştır. Yazarın eserin geneline yaymış olduğu açıklayıcı literatür bilgisi, alan dışı okur kitlesi için de ortaya koyulan problemi aşamalı bir evrede tanıyabilmeyi sağlamaktadır.

Kavramsal çerçeveye Kuran-ı Kerim'de zikredilen anahtar kelimelerin analiz edilmesiyle başlayan yazar, kitabın başlığı için tercih edilen "tebenni" fiili başta olmak üzere anlamdaş kavramları kullanım yerlerini de dikkate alarak tahlil etmektedir. Benzer şekilde İslam dininin evlat edinmeye yönelik prensiplerinin ve meydana getirdiği sosyal reformların belirginleştiği Peygamber dönemini de hadislerin ele alındığı ikinci başlık altında, somut örnekler eşliğinde incelemektedir. Söz konusu kaynaklardan hareketle İslam'ın yapay soy kütüğü, miras, haksız kazanç vb. birçok probleme kapı aralayan evlat edinme uygulamasını ilga etmiş olduğu ve bunun gibi tasarrufların konunun toplum nazarındaki ehemmiyetini istismar etmek suretiyle haksız güzellemelelere tabi tutulamayacağı sıklıkla vurgulanmıştır.

Bölümün diğer alt başlıklarına gelindiğinde yazar, muhtelif hukuk sistemlerinde yer alan evlatlık uygulamalarını tasvir etmeden önce Yahudi ve Hristiyan kaynaklarından da nakillerde bulunarak, üç semavi dinin konuya olan yaklaşımlarını teorik ve pratik yönleriyle açıklamaktadır. Takip edilen bu yöntemle, ilahi iradenin suni nesep inşası hususundaki geriye yönelik tutumunun anlaşılması daha basit bir hal almıştır. Yahudilik ve Hristiyanlıkta evlatlık uygulamasının tespiti noktasına gelindiğinde, müellif meselenin yalnızca klasik yönüyle sınırlı kalmayıp güncel verileri, uygulamaları ve yeni dini açılımları da etkili şekilde kullanmıştır. Bu bağlamda verilen örneklerin değerlendirilmesi noktasında çalışma süresince okura yönelik empati dilinin hakim olması ve ek açıklamalara yer verilmesi kitabın takdiri hak eden başlıca yönlerinden biridir.

Geniş bir hukuki yelpazenin özetlendiği bir diğer başlıkta Roma, Cahiliye ve Türk Hukuk sistemleri; etki sahaları itibariyle münferit olarak incelemeye tabi tutulmuştur. Bu bağlamda hukuk sistemlerindeki evlat edinme yollarının çeşitliliği ve hukuki

sorumluluğuna dikkat çekilmiş, özellikle Türk Medeni Kanunu eski ve yeni halleriyle mukayese edilerek, evlat edinmenin kamusal yönü vurgulanmıştır.

Son olarak evlatlığın tanımı, tasnifi ve varoluşsal amacına yönelik olarak tarihi ve güncel değerlendirmelerde bulunulmuştur. Günümüzde kimsesiz çocuk ve çocuksuz kimselerin karşılıklı ihtiyacı olarak tanımlayabileceğimiz mevcut müessesenin, her dönem ve kültürde çeşitli ekonomik ve sosyal amaçlar gözetilerek kullanıldığına dikkat çekilmiştir. Müellif kısaca her ne amaçla olursa olsun evlat edinmenin hukuken problemleri sonuçlar doğuracak yapay bir soy bağı oluşturan formunu tenkit etmiş, İslam dini mensuplarının kimsesiz çocuklarla kurmaları gereken ilişkinin öz çocuk mesabesinde değil din kardeşi minvalinde olması gerektiği ifade edilmiştir. Eser boyunca yer yer zikredilen yorum ve değerlendirmelerde hatırı sayılır oranda kaynağa atıfta bulunulması, çalışmanın zengin içeriği noktasında göze çarpan unsurlardan biridir. Bunun yanında tenkit edilen uygulamaların olumsuz sonuçlarıyla ilgili istatistiksel verilerin de kullanılmasının çalışmanın iddiasını kuvvetlendireceği kanaatindeyiz.

2. Bölüm

İslam Hukukunun evlatlık uygulamasını ilga etmesinin toplumsal bir problemin ortada bırakılması değil yeni doğan ve doğması muhtemel hukuki marazların engellenmesi olduğu savunu bu bölümde kimsesiz çocukların ihyasına yönelik uygulamaların kavramsal ve tarihi açılarından analiz edilmesiyle desteklenmektedir. Süt evlatlığı, vela, hilf, nesep ikrarı vb. doğrudan İslami kaynaklarda geçen ya da örfen ortaya çıkmış teamüllerin değerlendirilmesinde yoğun bir mukayese çalışması olduğu görülmektedir. Kitabın genelinde karşılaşılabileceğimiz söz konusu mikro mukayese tekniği, eserin ayırt edici özelliklerinden biridir. Bu mukayese yalnızca İslam ve diğer hukuk sistemleriyle sınırlı olmayıp, semavi dinler, kültürler, kanunlar, dini-örfi teâmüller, fıkhi mezhepler ve alternatif tebenni müesseseleri arasında olmak üzere geniş bir alana yayılarak ayrıntılandırılmaktadır. Ayrıca ana başlık İslam hukukunda evlat edinme uygulaması ismini taşımasına rağmen her alt başlık sonunda, özellikle hükümlerin gerekçelendirilmesi noktasında Türk hukuk sistemindeki tanımlamalara yeniden yer verilmek suretiyle iki hukuk sistemi arasındaki pratik farkların daha iyi anlaşılması hedeflenmiştir. Burada mükerrer bir tutum olduğu düşünülebilir ancak terimsel benzerlikler, güncel hukuktaki kavramların okuyucu zihnine İslama göre yeniden kodlanmasını gerektirmektedir. Son olarak bu bölümde ihtilaf edilen rivayetlerin dört yaygın mezhebin görüşleriyle ele alındığını ancak kafa karışıklığına yol açmama gayesiyle rivayetlerin yeni yorumlarına fazlaca yer verilmediği görülmektedir.

3. Bölüm

Eserin son bölümü olmakla beraber kendisiyle aynı amaca yönelik yazılmış çalışmalardan ayrıştığı en belirgin niteliği, “örnek olay incelemesi” yöntemini bu bölümde kullanmış olmasıdır. 16-18. Yüzyıl İstanbul ve Kıbrıs Şer’iyye sicillerinin referans kabul edilerek tebenni uygulaması ve benzerlerinin tahlil edildiği bu başlık, ilk

bakışta kitabın konusunu tam manasıyla ihtiva etmiyormuş gibi anlaşılabilir. Her ne kadar başlıkta da kaynak kullanımına dair ayrıntıya yer verilmiş olsa da gündeme alınan asıl konu İslam hukukunda evlat edinilmesinin tahlilidir ve okuyucu nazarında Osmanlı devleti, bu bütünün içerisinde referans alınıp alınmayacağı tartışmalı olan bir cüzümüş gibi düşünülebilir. Böyle bir izlenim tartışmaya müsait olmakla birlikte çalışmaya geniş bir perspektiften baktığımızda yalnızca tek bir dönemle sınırlı kalınmayarak konunun güncel uygulamalarından, Asr-ı Saadet ve Hulefa-i Raşidin dönemindeki kimsesiz çocukların bakımına yönelik uygulamalardan da yer yer örnekler verildiğini görmekteyiz. Ayrıca Osmanlı'nın İslam tarihinde dört asırlık dominant bir konuma sahip olması ve kitabın hedef kitlesinin toplumsal arka planı da değerlendirildiğinde yeterince etkili bir veri niteliği taşıdığına altı çizilmelidir. Örnek olay incelemesinin bu konuda kullanılması bir yana genel olarak hukuk araştırmalarındaki kullanımı da ayrı bir önem arz etmektedir. Tarihsel pratiklerin değerlendirilmesi konuya dair yalnızca kanunlardan yola çıkılarak yapılacak üstünkörü yorumlardan daha etkili olacaktır. Bu bakımdan eserin kendi alanında yazılmış diğer çalışmalardan farklı olarak disiplinler arası kaçınılmaz ilişkiyi aktif kullanmasının, gerçeğe yakın yorumları beraberinde getireceğini düşünüyoruz. Son olarak evlatlık uygulamasıyla ilgili bilgilerin şer'iyye sicillerinde kayıt altına alınma sebeplerine dair yapılan uzun açıklamalarınsa, çalışmanın misyonuna önemli bir katkısı olduğu kanaatinde değiliz(s.125).

Son tahlilde çalışmanın amacı, hukuk kayıtlarındaki geçmiş teamüllerden yola çıkılarak günümüzde de yeni açılımların yapılabileceğini objektif saiklerle ispat etmektir. Biz çalışmada gözetilen maksadın inceleyebildiğimiz kadarıyla gerçekleştiği inancındayız. Kitabın analiz edilebilecek birçok yönü olmakla birlikte biz değerlendirme yazımızın hacmini de gözeterek yalnızca birkaçına değinmeyi tercih ettik. Bununla beraber özellikle alternatif evlatlık müesseselerinin geçmişte suistimâl edilmediğine dair yeni akademik rapor ve çalışmaların bu minvalden tartışmaları aydınlatacağı temennisi içerisindeyiz.